
ПРОГЛАС

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 2, 2012 (год. XXI), ISSN 0861-7902

НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ

Олга КОНДРАТИЕВА

ФИТОМОРФНАТА МЕТАФОРА В РУСКАТА ЛИНГВОКУЛТУРА

Olga KONDRATIEVA

PHYTOMORPHIC METAPHORS IN RUSSIAN LINGUOCULTURE

В статията се разглеждат особеностите на фитоморфния метафоричен модел, който е особено продуктивен в руската лингвокултура. Разглеждат се фреймовете “Състав на царството на растенията”, “Частии на растенията”, “Жизнен цикъл на растенията”, “Място за живот на растенията”, както и тяхната роля в репрезентацията на един от централните концепти в руската лингвокултура – концепта “душа”.

Ключови думи: *метафора, фитоморфна метафора, концепт, лингвокултура*

The article analyses some peculiar features of the phytomorphic metaphoric model which is quite productive in Russian linguoculture. Particular attention is devoted to the frames “Members of the plant world”, “The parts of plants”, “The life cycle of plants”, “Plant habits” as well as their role in representing one of the pivotal concepts in Russian linguoculture – the ‘psyche’ concept.

Keywords: *metaphor, phytomorphic metaphor, concept, linguoculture*

Ролята на понятийната сфера “растения” в концептуализацията на различните сфери на действителността все по-активно привлича вниманието на учените през последните години (Балашова 1999;

Богуславски 1994; Кондратиева 2004, 2005; Кропотухина 2011; Рижкова 2003; Чудинов 2001 и др.). Установено е, че растителната лексика е способна да характеризира битието и развитието на различни сфери от непредметния свят, етапите на човешкия живот, връзката на поколенията в рода, външния и вътрешния облик на човека. Следователно включването на знания за растителния свят в системата от средства за характеристика на човека, “разширяването и задълбочаването на знанията за самия човек чрез сравнение и съпоставяне, чрез търсене на сходство с образите от реалния свят на природата е закономерен етап от развитието на знанието на човека за самия себе си и има универсален характер” (Богуславски 1994:190).

Причините за даденото явление следва да се търсят в далечното минало, когато всичко живо се е възприемало като единно цяло, а растението е можело да се смята за източник на всичко съществуващо (ср. концепцията за Световното дърво). От езически времена на растенията и родилата ги земя са се приписвали особени функции, с тях са се свързвали както култът за предците, така и различни обреди и ритуали. Много явления от живота на човека са се съотнасяли със живота на растенията.

Доста разпространена е била представата за връзката на отделни компоненти на вътрешния свят на човека, в това число на душата му, със света на растенията. Славяните например са си представяли душата като цвете, при тях съществуват мотиви за прорастване на душата във вид на дървета и цветя, както и поверието, че душите на мъртвите живеят в дърветата – в клоните, листата или цветовете, което се свързва със забраната да се секат някои дървета и с обичая да се саят дървета на гробовете (Толстая 1999:166).

Уподобяване на душата на дърво се среща и в Библията: *и будет душа ихъ, якоже древо плодовито, и не взалчитъ к тому* (Иер. 31: 12). Древноруската култура също активно използва метафоричния потенциал на растителната лексика за концептуализация на вътрешния свят на човека. Нашите изследвания по този въпрос позволяват да се проследи историята на формирането на фитоморфната метафорика (виж: Кондратиева 2004, 2005), а въпросът за нейната специфика в съвременната руска лингвокултура очаква своето решение.

Предмет на настоящата работа е ролята на метафорите от изходната сфера “Растения” в процеса на концептуализацията на вътрешния свят на човека, по-специално – на душата като негов централен компонент. При анализа на метафоричните модели е използвана разработената от А. П. Чудинов методика, включваща характеристика на сферата-източник (света на растенията) и сферата-мишена (душата), описание на фреймовете и слотовете на дадения модел и определяне на компонентите, които свързват първичните и вторичните значения на обхванатите от дадения модел единици (Чудинов 2001:45).

Източник на изследването е масив от художествени текстове от 18–20 в., съставен на основата на Националния корпус на руския език (<http://www.ruscorpora.ru/>) и включващ най-значимите за руската лингвокултура произведения.

В процеса на изследването беше установено, че фитоморфните метафори, участващи в концептуализацията на вътрешния свят на човека, включват четири основни фрейма: “Състав на царството на растенията”, “Части на растенията”, “Жизнен цикъл на растенията”, “Места за живот на растенията”. Всеки от тях се състои от отделни слотове и организира значително количество метафорични преноси.

I. Фреймът “Състав на царството на растенията”. Източници на метафорична концептуализация най-често стават обобщените номинации на растенията (*растение, цвят, дърво, куст*), рядко – техните конкретни разновидности. Основание за метафоричния пренос за характерни свойства на растенията.

1. Слотът “Растение”. Концептът “растение” при метафоричната проекция на вътрешния свят на човека позволява да се представи душата като нежен и крехък природен организъм, изискващ трепетно отношение и грижа: *Душа – нежное растение и требует постоянного ухода.* (А. Житинский. Лестница (1972); *Но душа как-то сама «на солнышке» зреет. Хрупкое растение, и ох как трудно вырастить его одной, без тебя.* (В. А. Каверин. Перед зеркалом (1965–1970); *Как и что происходит там с этими нежными растениями нашей души, я не знаю ...* (А. Ф. Писемский. Старческий грех (1861).

2. *Слотът “Цвета”*. Метафоризират се както родовият концепт “цвете”, така и концептите, обозначаващи конкретни видове растения. Типологията на цветята, с които се сравнява душата, е много разнообразна. Най-активни са руските названия: *одуванчики, маки, мать-и мачеха, маткина душка, сурепка: Наши души – два яркие маки, У которых сплелись лепестки.* (В. Я. Брюсов. Два маки (1895); *Пусть душа моя наплачется: станет крепкою и цепкой, и поденщицей, и падчерицей, мать-и-мачехой, сурепкой.* (О. Николаева. Пусть душа моя наплачется...); *Мне нежных слов любви не говори: моя душа, что одуванчик нежный, дитя больное гаснущей зари, случайный вздох иль поцелуй небрежный, шутя развеет венчик белоснежный.* (Эллис (Л. Л. Кобылинский). Одуванчик. (1905–1913); *Маткиной-душкой Скромно цвети, Смирной невинностью Цветом души.* (В. А. Жуковский. Песня (1808).

През 18 в. се формира традицията да се съпоставя душата с чуждоземни цветя: *Подобно как в саду, где роза с нежным кримоном, нарцисс и анемон, аврикула с ясьмином И тысячи цветов Пестреют на берегу кристальных ручейков, Не знаешь, что хвалить, над чем остановиться, На что смотреть, чему дивиться, – Так я теряюсь в красотах Прелестных ваших душ.* (Н. М. Карамзин. Послание к женщинам (1796).

По-късно широко разпространение получават свързаните с естетиката на романтизма образи на розата и лилията, които също започват да се използват за концептуализация на душата: *Душа, как роза, расцвела! Не знав, что горесть, что беды.* (Я. Б. Княжнин. Воспоминание старика (1790); *Трудолюбивою пчелой Ты, мысль, повисла в зное мира Над вечной розою – душой.* (В. Ходасевич. Трудолюбивою пчелой (1923).

Лилията традиционно символизира чистота и невинност и именно тези признаци се актуализират при метафоричното съпоставяне на душата с това цвете: *Как лилия была чиста душою, И пламенел румянец на щеках ...* (В. А. Жуковский. Эльвина и Эдвин (1814); *И юная чиста была душа ея, Как лилия, блестящая росою.* (В. Н. Олин. Упование (1822).

Краят на 19 в. се ознаменува с въвеждането в поезията на образите на екзотични цветя. Така например съпоставянето на

душата с лотос (както и с лилия) показва чистота на душата: **Моя душа, как лотос чистый, В томленьи водной тишины...** (М. Лохвицкая. «Моя душа, как лотос чистый...» (1896–1898).

Посочените примери дават основание да се обобщи, че използването на концептите “роза”, “лилия”, “лотос” за метафоричното осмисляне на душата е основано на прототипичните признаци на тези растения. Срв. казаното в “Речник на символите”, че на Запад розата и лилията заемат мястото на източния лотос; мистичната роза е близка с него по символичното си значение – съвършенство, завършеност, таинство на живота, център на живота, неизвестност, красота, благодат, щастие (Словарь символов). Именно такава значение се реализира чрез метафорите от посочения тип: при съпоставянето с тези цветя душата се показва като нещо съвършено, непонятно, чисто, прекрасно.

3. Слотът “Дървета и храсти”. Използването на концептите “дърво и “храст” за осмисляне на душата е основано преди всичко на някои важни свойства на тези растения – здравина, гъвкавост, способност да се противопоставят на природните катаклизми и да се възраждат след тях: **Душа Мани похожа теперь на эти деревья. Ветки сломаны. Листья опали и умирают на земле. Но ведь распрямятся же она когда-нибудь!** (А. Н. Вербицкая. Ключи счастья (1909); **Подобно деревцу зимой, В печали холодной и немой, Душа убитая не ропщет!** (Е. Бернет. «В наряде пышном и зеленом...») (1837); **Никто не следил за ним, ничья рука не гнула его, и душа этого человека сложилась свободно и своеобразно, как дерево в поле.** (М. П. Арцыбашев. Санин (1902).

При осмислянето на душата са задействани представите за различни дървета – от традиционно руската бреза до екзотичната палма: **Душа как березка, насильно ее в большую березу не вырастишь.** (И. А. Новиков. Жертва (1921); **Как яблоня благоуханная, душа скупая расцвела.** (С. Гордецкий. С мороза алая, нежданная.. (1913); **А Душа моя – пальма, Рой светлых голубок – Мечты золотые, Что на ночь отвсюду Слетаются к ней.** (А. Н. Майков. Альбом Антиноя (1887).

При концептуализацията на душата се използват прототипичните характеристики на всяко конкретно дърво – податливостта,

наивността и чистотата на брезата, твърдостта и устойчивостта на дъба и кедъра: *А у меня душа – она почти из воска: податлива, тонка, наивна, как березка.* (Б. Окуджава. В юности матушка мне говорила (1984); *Душа моя тверда, как дуб нагорный, Напрасно бедствия сразить ее хотят.* (К. Ф. Рылеев. Марфа Посадница (1821–1823); *Мужицкая душа, как кедр зелено-темный, Причастье Божьих рос неутолимо пьет.* (Н. Клюев. Земля и железо).

2. Фреймът “Части на растенията”. Детайлно структурираното в съзнанието на човека знание за морфологията на растенията активно се използва за описанието на човешката душа. Това е отразено в два типа метафори – първо, строежът на растението се сравнява със строежа на душата (в нейната структура се отделят корени, стъбла, клони и т.н.), второ – самата душа се уподобява на отделна част от растението (*корен, стъбло, пъпка* и т.н.), като изпълнява съответстващата на даден елемент функция. За описание на душата се използват концептите “корен”, “стъбло”, “клон”, “кора”, “лист”, “пъпка”, “цвете”, “плод” и т.н.

1. Слотът “Корен”. Лексемите *корень, укорениться, выкорчевать*, съчетавайки се с лексемата *душа*, се преосмислят метафорично: *Да за такое дед мой, Ларион, душу из меня с корешками вынул бы!* (Л. М. Леонов. Вор. Части 1–2 (1927); *Душа как березка, ... сильно потянешь – корешки оборвешь.* (И. А. Новиков. Жертва (1921); *Топчешь танком, моришь газом, Генеральской давишь тушей, Воешь банковской гиеной, – Но не выкорчуешь души.* (О. Э. Мандельштам. Петербург (1925); *Как плуг в целых землях, пугались и резали коренья души знакомые слова.* (Вс. Иванов. Как плуг в целых землях... (1935)

Коренът е това, което позволява на растението да се закрепят, той го свързва с подхранващата го почва, осигурява жизнената дейност на организма; коренът е основата на душата, нейната дълбинна, скрита част: *Это трагическое, но и пошлейшее чувство не щадит самых нежных корней души.* (А. С. Грин. Фанданго (1927); *Потряс он меня до корней души. Ночевал и всю ночь бредословил, как тифозный.* (М. Горький. Жизнь Клима Самгина (1928).

2. **Слотът “Стъбло и частите му”.** В рамките на този слот източник на метафоризация стават концептите “стъбло”, “клон”, “пъпка”, “лист”: *Тогда душа моя, как стебель травы, срезанной под корень, склонилась вниз.* (Л. М. Леонов. Туатамур); *Прозрев, что веткою в ручей Душа родимая глядится!* (Н. А. Клюев «Не в смерть, а в жизнь введи меня...»); *И души, как листья цветов, лесные, Горят, – кипит, свистит пожар лесной.* (К. Д. Бальмонт. Конец мира (1899); *Душа народная растет в неизвестности и вдруг лопається, как почка, и тогда невиданное предстает миру...* (Л. М. Леонов. Вор. (1927); *И чтобы не было сучков в душе, – чтобы рост ее не застаивался, чтобы человек не замешивал своей тупости в устройство своей бессмертной сути, заведено много такого, что отвлекает его пошлое любопытство от жизни.* (Б. Л. Пастернак. Детство Люверс (1918)

Появата на клони, издънки, пъпки във фитоморфния метафоричен модел се асоциира с появата на нови свойства, с промени, с динамика. Освен това подобни метафори се свързват с годишните времена, например с метафората “пролет”, която също представя промени в душевния живот: *Весенние ветви души, Побегу от древнего древа, О чем зашептались в тиши?* (В. И. Иванов. Поэзия (1915); *Душа народная растет в неизвестности и вдруг лопається, как почка, и тогда невиданное предстает миру...* (Л. М. Леонов. Вор. (1927).

Концептът “листа” в метафорично значение се използва преди всичко за обозначаване на емоционални състояния. Например трепетът на листата представя метафорично трепета, вълнението на душата, нейните реакции: *Не ветер, вея с высоты, Листов коснулся ночью лунной; Моей души коснулась ты – Она тревожна, как листья.* (А. К. Толстой. Не ветер, вея с высоты...); *Но я уже не мог молчать, во мне все сместилось и лихорадочно дрожало: душа повисла на крохотном стебельке, готовая оторваться, она трепетала, будто черемуховый озябший листок...* (В. Личутин. Крылатая Серафима (1977).

3. **Слотът “Кора”.** Кората е външната част на стъблото или клона и основната нейна характеристика, използвана при метафоризацията, е твърдостта. Метафорите от този тип традиционно

показват безчувственост, безразличие, безжизненост: *Но скоро черствая кора С моей души слетела, мир прекрасный Моим глазам открылся не напрасно, И я воскрес для жизни и добра.* (М. Ю. Лермонтов. Маскарад (1835–1836))

Отделна група образуват метафорите, свързани с разрушителното въздействие върху кората и дървесината на различни насекоми (бръмбари, червеи, скакалци, въшки и др.). По този начин може да се представи негативното влияние на отрицателните емоции, на външните фактори и даже на отделни хора върху човешката душа: *Та постоянная неотвязная тоска, которая ходила за ним уже столько лет, незаметно, как червь точит дерево, подтачивающая его душу, куда-то отошла.* (М. П. Арцыбашев. Старая история (1912)); *Неотвязная тоска, словно жук-короед, с начала войны точила душу, и заглушить ее не было возможности.* (В. Быков. Знак беды (1982)); *Тоска грызла душу, как саранча грызет злаки, – с хрустом и быстро...* (Р. Солнцев. Полуразпад. (2000-2002)); *Она, массовая культура, как окопная вошь, что грызет тело, но подтачивает душу.* (В. Астафьев. Зрячий посох (1978–1982)); *Влезет эдакий в душу тебе, подобно червю, и незаметно источит её.* (М. Горький. Жизнь Матвея Кожемякина (1910)).

4. **Слоътът “Цветове”.** При използването на концепта “цвят” като източник на метафоричната проекция преносни значения развиват лексемите, назоваващи самия цвят и неговите части, както и основните фази на неговото съществуване: *цветок, лепесток, чаша, раскрываться, распускаться, развернуться* и др.: *Одним своим прикосновеньем Я опалил твой детский лик; Я ядовитым дуновеньем К цветку твоей души приник.* (В. Я. Брюсов. Фауст (1911)); *Ее собственная душа раскрыта перед ним, как свежая чаша цветка.* (А. Н. Вербицкая. Ключи счастья (1909)); *Подавляющее большинство никуда не бежит и ничего не ищет, а просто-душно подставляет нежные лепестки своих детских душ организирующему влиянию соцветия.* (А. С. Макаренко. Педагогическая поэма. (1935)); *Суровая рука «экономического человека» ...не давала развернуться ни одному лепестку в юной душе.* (В. Г. Короленко. Павловские очерки (1889–1890))

Метафорите за разтварянето на душата-цвет се използват преди всичко за обозначаване на възрастта на човека, по-точно на младостта: *А ведь есть необъятное наслаждение в обладании молодой, едва распустившейся души!* (М. Ю. Лермонтов. Герой нашего времени (1839–1841); *Я жадно прислушивался к этому голосу, как ко всякому откровению нераспустившейся женственной души, ловил каждый звук его.* (А. А. Григорьев. «Гамлет» на одном провинциальном театре (1845)

Разтварянето на душата е доверие, откритост, допускане на друг човек във вътрешния свят, възможност да се надникне в дълбините на душата, в нейните тайни: *Чужая, детски наивная душа открывалась перед Григорием просто, как открывается, впитывая росу, цветок.* (М. Шолохов. Тихий дон); *Туго и медленно, как осторожный цветок на заре, раскрывалась перед Озеровым душа нового комиссара, и Озеров начинал видеть, что в ней полным-полно огненно-красного цвета, словно в бутоне махрового мака.* (М. Бубеннов. Белая береза (1942–1952); *Душа ее раскрывалась, и что-то нежное, справедливое, хорошее не то вливалось в ее сердце, не то выросло в нем.* (И. С. Тургенев. Накануне (1859)

Душата на човека се разтваря, разцъфва в отговор на вниманието, грижата, съчувствието: *Она сама не замечала, как ее душа, до сих пор лишенная ласки и внимания, точно комнатный цветок – солнца, радостно распускалась теперь навстречу теплым лучам его участия к ней.* (А. И. Куприн. На разъезде (1894)

5. Слотът “Плод”. Плодовете символизират идеята за съзряването, за духовния ръст, за постигането на определено състояние: *Нет, лишь душа недоступна тленью, Плачет, смеется, тревогой жжет, Неуловима, как дуновенье, И тяжела, как созревший плод.* (В. А. Рождественский. Строка (1973); *Плод пережитого бытия – Кажется, душа во мне созрела?* (А. Е. Адалис. Жизнь полуйсякая моя...(1960).

Душата се уподобява не само на узрял плод, но и на някои части от него – *косточка, кожура: Но жаль, что, словно косточка в черешне, Затвердевает в нас душа.* (Самойлов); *Случаются же такие любовные вихри, которые возникают словно бы ниоткуда,*

освобождают душу из оцепеневшей кожурины. (В. Личутин. Крылатая Серафима (1977). Както може да се види от примерите, подобни метафори репрезентират твърдост, неспособност за емоционални реакции.

3. Фреймът “Жизнен цикъл на растенията”. Представените с помощта на метафорите от този фрейм моменти от душевния живот на човека се съотнасят с етапите от живота на растенията: *завязываться, укореняться, расти, цвести, созреть, плодоносить, увядать, сохнуть.*

1. Слотът “Покълване”. Както отбелязва Л. В. Балашова, “възникването на нещо редовно се асоциира с процеса на прорастване на семето, с появата на кълнове на повърхността на земята” (Балашова 1999:263). Метафорично значение получават лексемите *прорасти, прозябать, укореняться, завязываться* и техните производни.

Душата на детето, началният етап на нейното развитие може да се представи като формиране на завръз: *Тупо, ломотно и тускло, как бы в состоянии вечного протрезвления, попали элементы будничного существования в завязывающуюся душу.* (Б. Л. Пастернак. Детство Люверс (1918). Опознавайки света, формирайки навиките си, душата на детето се закрепява в живота, в полезната дейност: *Благому примеру навыкшая душа из детства, укоренилась во благодетелии, и явила свету деяния во благосердии, почти невероятные.* (А. Н. Радищев. Положив непреборимую преграду...(1790)

2. Слотът “Растеж”. Метафорите на растежа създават позитивен образ на развитието: *Душа росла и очищалась.* (Н. М. Минский. На чужом пиру (1880); *Т.е. жить по-Божьи, желать того, чего хочет Бог, возрастить высшую душу в себе и в других.* (Л. Н. Толстой. Записные книжки (1890–1899); *Он растёт себе, и душа растёт, вот он, примерно, дорос до двадцати годов...* (М. Горький. Два босняка (1894).

3. Слотът “Цъфтеж”. Метафорите на цъфтежа имат ярко изразена положителна окраска, те се използват за обозначаване на пълноценно съществуване, на щастие: *Так мне и вас жалко: мне хочется добра вам, хочется, чтобы человеческая душа ваша*

расцвела во всю силу, чтобы вы жили среди людей не лишним человеком! (М. Горький. Жизнь Матвея Кожемякина (1910); *И я душою цвел, и я для счастья жил – Теперь навек увял и с счастьем простился!* (Н. М. Карамзин. Протей, или Несогласия стихотворца (1798); *Счастлив человек – и душа его как будто расцветает, работа спорится в руках...* (О. Белявский. Разговор продолжается. 1960).

С помощта на метафорите на цъфтежа се репрезентират силни емоции и чувства: *Это все, что осталось от наших чувств, от цветения наших душ.* (Ю. К. Олеша. Зависть (1927). Най-често по такъв начин е представена любовта: *Как брак твой вновь позволил Павел, И кинул на тебя свой луч, Подобно розе развернувшись, Любви душою расцвела.* (Г. Р. Державин. На брак графини Литты (1798); *Я люблюм тобой, Я люблю тебя – Расцвети душой Мы, весь мир любя.* (А. Н. Апухтин. «Средь толпы чужой...» (1854-1892); *Одолею все, чтоб узреть его, Отдохну при нем от кручины злой, Расцвету душой от любви его!* (Е. П. Ростопчина. Простонародная песня (1831).

Метафорите на цъфтежа репрезентират и радост, веселие: *И если маковый лепесток разрывался с треском, она улыбалась и расцветала душою, была весела.* (Н. С. Лесков. Гора (1888); *Но вот уж я с тобою, И в радости немой Твой друг расцвел душою, Как ясный вешний день.* (А. С. Пушкин. К сестре (1814)

Доста активно метафорите на цъфтежа се използват за обозначение на възрастта, по-точно – на младостта, на периода на въодушевление и жизнена активност: *Но не слушают его пионеры и их вожатые, предпочитая чужую, неведомую, нетранслируемую музыку, которая почему-то трогает их расцветающие души.* (Митьки. Подросток (1988); *Может быть, пора юности – это пора согласия с расцветающей душой...* (Б. Васильев. Были и небыли. (1988).

Специално трябва да се отбележи, че метафорите на цъфтежа често се съпровождат от метафорите на годишните времена (пролетта), които също репрезентират младежките години и съпътстващите ги емоционални състояния: *Когда весна моя блистала, Сбирал я майские плоды. Душа, как роза, расцветала! Не зная,*

что горесть, что беды. (Я. Б. Княжнин. Воспоминание старика (1790).

Метафорите на цѣфтежа обозначаваат също началото на нов жизнен етап, възраждане след труден период: **Позабудет бедный горе, Расцветет душой старик...** В каждом сердце, в каждом взоре Радость вспыхнет хоть на миг. (А.Н. Плещеев. Весна (1861); Пьеру казалось, что эта звезда вполне отвечала тому, что было в его **расцветшей к новой жизни, размягченной и ободренной душе.** (Л. Н. Толстой. Война и мир (1867–1869); **Я ожил бы еще расцветиею душою ...** (А. С. Хомяков. Послание к Веневитиновым (1821); **Пойдем, – я сказал ей, – жить вместе; Я нянчиться буду с тобой, Ходить за детьми и работать, И вновь расцветешь ты душой!**» (А. Н. Майков. Мне снилось: на рынке, в народе... (1857).

4. Слотът “Узряване и плодоносене”. В рамките на дадения слот метафорично преосмисляне получават лексемите *зреть, созревание, плодоносить* и др.

Метафорите на узряването се използват за обозначаване на еволюцията на обекта, на максималната точка в тяхното развитие: *С любовью матери он мило расцветает; Из глаз ее в себя луч кротости вливает И зреет нежною душой* (Н. М. Карамзин. Послание к женщинам (1796); *Для нас ее душа цвела и созревала* (В. А. Жуковский. К портрету великой княгини Александры Федоровны (1817); *Созрела ль их душа? Напитан ли их ум Высоким знанием и мужества и чести?* (П. А. Плетнев. К Вяземскому (1822); *Ваша душа созреет и свергнет старые заветы.* (А. Н. Вербицкая. Ключи счастья (1909).

Съзряването на душата става в хода на живота под благотворното влияние на образованието, на работата, на преодоляването на трудностите: *Плод пережитого бытия – Кажется, душа во мне созрела?* (Адалис А.Е. Жизнь полуиссякшая моя... (1960); *Да, тверд под бурями земными, Я зрею сердцем и душой.* (Н. Ф. Щербина. Не внемлешь ты суждениям света... (1851); *От работы душа зреет, как колос от росы.* (В. Личутин. Любостай (1987).

Метафората *зрелая душа* се използва за обозначаване на човешката възраст, тя е характеристика на възрастния човек: *Молодость любит в славе только шум, а душа зрелая – справед-*

ливое, основательное признание ее полезной для света деятельности. (Н. М. Карамзин. О счастливейшем времени жизни (1803), а метафората душа незрелая – за млад, неопитен човек: **Недозревшая душою, Я младенец лишь была – Он предстал – и предомню Вся природа расцвела.** (В. А. Жуковский. Нина к своему супругу (1812); **Болезнь, которая не под силу незрелой детской душе...** (Е. Маркова. Отречение (1990-2000).

Метафорите на плодоносенето са репрезентация на причинно-следствените отношения, те демонстрират резултат от духовната работа: **Любови нашей не отрини, Внемли к себе наш чистый жар, Велик своим ты в свете родом, Но больше тем, что чтим народом; Сие души твоей есть плод.** (В. И. Майков. Возвеселися днесь, Россия... (1771).

Най-продуктивни са метафорите на плодоносенето в религиозния дискурс, където те показват резултатите от вътрешната духовна работа: **Телесный труд доставляет сердцу чистоту; чистота сердца служит причиною того, что душа приносит плод.** (еп. Игнатий (Брянчанинов). Отечник (1863); **Какой той душе, которая и при таком средстве остается неплодною?** (арх. Платон (Левшин). Предисловие на учение катихизическое (1757); **Наша земля безводная душа как бы стала наводняться, струями теми кипеть, и как древо стоящее при источниках водных безпрестанно процветать и украшаться плодами!** (арх. Платон (Левшин). Нравоучение осьмое надесьят (1758).

5. **Слотът “Увяхване”.** Спадът на жизнената активност, разочарованието метафорично се репрезентират с помощта на лексемите **отцвести, поникнуть, завянуть, засохнуть** и др.: **Она ушла, обдуваемая ветром и пылью, с поникшей душой, я же уехал слегка лишь огорченный: меня ждали великие дела.** (А. Славовский. Висельник (1994); **Какая меня может взять лека? – с горечью говорил старый Корытин. – Поглядел – душа вянет.** (Б. Екимов. Пиночет (1999); **Поняв, что в избе все неизменно, и поникнув душой, Нюра вдруг сразу устала: захотелось упасть на кровать и забыться.** (В. Личутин. Вдова Нюра (1973); **В этих низменных сферах общественной жизни душа вянет, сохнет в вечном беспокойстве, ... вечно наклоненная к земле, не поды-**

мает взора к солнцу. (А. И. Герцен. Кто виноват? (1841-1846); *Душа его, умом поглощена, Немела, вяла, сохла, истощалась.* (Е. П. Ростопчина. Цирк девятнадцатого века (1850).

Умората, пресишането, скуката също се представят с подобни метафори: *Цвет жизни был сорван; увяла душа; В ней скука сменила надежду.* (В. А. Жуковский. Теон и Эсхин (1814); *Если сердце жить устанет, И душа твоя увянет, В дальней стороне Вспомни обо мне.* (М. Ю. Лермонтов. Романс (1832). *В молодые годы наш герой К театру был прикован, Но ныне он отцвел душой – Устал, разочарован!* (Н. А. Некрасов. Прекрасная партия (1852).

Увяхането на душата е резултат от отрицателни емоции – скръб, печал, униние, мъка: *Моя душа в тяжелой скорби вянет, Мой дух изныл под бременем оков!* (С. Я. Надсон. Три встречи Будды (1885); *Для той печали нет стихов, В которой вяну я душою, Смотря, как страждут предо мною Все те, кем мой украшен свет!* (В. А. Жуковский. К доктору Фору (181); *Середний брат наш – я сказал – Душой скорбел и увядал.* (В. А. Жуковский. Шильонский узник (1821); *У всех унынием оделось чело, Душа увянула и сердце отцвело.* (Е. А. Баратынский. Богдановичу (1824–1827).

Ако цъфтенето на душата асоциативно се свързва с пролетта, то увяхването напълно закономерно се свързва с есента: *Теперь душа моя увяла – И меркнет неба ясный свет; Не для меня весна цветет: Мне осень ранняя настала!* (В. И. Козлов. Вечерняя прогулка (1823).

Метафорите на увяхването, на края на цъфтежа, са свързани и със старостта, с края на жизнения цикъл: *Когда с отцветшею, с отжившею душой, В восторге юности, я их речам внимаю.* (И. П. Мятлев. Лунная ночь (1843).

4. **Фреймът “Места за живот на растенията”.** Вътрешният свят на човека доста често се уподобява и на разнообразни места за живот на растенията, на плодородна нива или почва. Душата на човека е пространство, в което се раждат и растат чувствата и емоциите, достойнствата и пороците: *Но в Яжелбицах определено мне было быть зрителем позорища, которое глубокий корень печали оставило в душе моей, и нет надежды на его истребление.* (А.

Н. Радищев. Путешествие из Петербурга в Москву (1779–1790); *И вот я торю тропу к тому моменту, когда в его слоистой русско-еврейской душе проклюнется ответный росток.* (Г. Щербакова. Моление о Еве (2000); *Алчность богатства, жадная корысть с каждым днем разрастаются в омраченной душе его...* (П. И. Мельников-Печерский. В лесах (1871–1874).

В рамките на фрейма “Места за живот на растенията” метафорично се преосмислят концептите “почва”, “градина”, “леха”, “гора”, “дебри”. Според З. М. Волоцка съществуват “противопоставяне на културните растения, отглеждани от човека в ограничено пространство (градина, леха), на диворастващите растения, растящи в чуждо пространство без участието на човека” (Волоцка 1983:190). Душата на човека, концептуализирана като място за живот на растенията, също притежава категориалните признаци “свой-чужд”.

1. Слотът “Природни места за живот на растенията”.

Естествените природни масиви, с които се съпоставя вътрешният свят, репрезентират затвореност на душевния мир на човека, недостъпност за околните. На метафорична проекция се подлагат концептите “гора”, “дебри”.

В метафората *дебрите на душата* се реализира възприемането на душата като затворено, недостъпно пространство, навлизането в което е крайно нежелателно: *Павел Иванович – единственный человек, которому дозволяется вопросительно заглядывать в мои глаза и запускать исследующую руку в дебри моей души...* (А. П. Чехов. Драма на охоте (1884); *Налетела ты бурей в дебри души!* (К. К. Случевский. Налетела ты бурей в дебри души... (1962).

Трудностите при разбирането на стремежите на другите хора, на техните душевни настроения често се предават с метафората “тъмна гора”: *Чужая душа, ты знаешь, темный лес, а девичья и давно.* (И. С. Тургенев. Дворянское гнездо); *Расскажите мне обо всех, няня. Все веселы и довольны? – Вид все стараются иметь веселый и довольный, Марья Григорьевна, а, конечно, чужая душа – темный лес: только в самую чащу войдешь, так зверя выпугнешь, а издали смотреть – одну зелень кажет.* (М. Вовчок. Живая душа); *Мы ничего не можем сказать о том, какие перевороты произвело время в душе нашего героя: чужая ду-*

ша – темный лес,— говорится. (Д. В. Григорович. Проселочные дороги).

2. *Слотът “Окултурени места за живот на растенията”.* Душата се концептуализира преди всичко като окултурено, облагородено от човека място за живот на растенията – *сад, огород, палисадник: Твоя душа, как тот заветный сад, Где сходятся изысканные маски...* (Ф. К. Сологуб. Лунный свет (1890–1922); *В душе у нее, как в палисаднике, цветов немного, но все возвращены любовно.* (М. Горький. Жизнь Клима Самгина. (1928); *Наблюдил ты в душе у меня, словно козёл в огороде, вот и вся суть твоих речей!* (М. Горький. Исповедь (1908).

Най-продуктивен при метафоричното осмисляне на душата е концептът “сад”, позволяващ да се актуализират естетическите признаци на душата, нейната красота и величие: *С изысканно-убранным садом Сравнил бы я душу твою.* (Ф. К. Сологуб. Лунный свет (1890–1922); *Сады моей души всегда узорны, В них ветры так свежи и тиховейны, В них золотой песок и мрамор черный, Глубокие, прозрачные бассейны.* (Н. С. Гумилев. Сады души (1908); *Весь боль и ушиб. Вам завещаю я сад фруктовый моей великой души.* (В. В. Маяковский. «Ко всему»).

Метафората за градината позволява също да се представи душата като обект на особена грижа на човека, като лично, специално охранявано пространство, всяко навлизане в което е нещо разрушително: *Наблюдил ты в душе у меня, словно козёл в огороде, вот и вся суть твоих речей!* (М. Горький. Исповедь (1908); *И на земле ей дико стало, Очарование ушло... Толпа, нахлынув, в грязь топтала То, что в душе ее цвело.* (Ф. И. Тютчев, «О, как убийственно мы любим...»).

3. *Слотът “Обрасло, необработено място за живот на растенията”.* Както вече отбелязахме, вътрешният мир на човека изисква непрестанна грижа. Метафорите за изоставеност репрезентират дискомфортно състояние на душата: *Нечаянное сочувствие к людям, одиноко работавшим против вещества всего мира, прояснялось в заросшей жизнью душе Пухова.* (А. П. Платонов. Сокровенный человек (1928); *Пусто и одичало, как на забытом затравевшем лебедю и бурьяном гумне, стало на душе у*

Аксиньи после того, как пришла с мелеховского огорода, из подсолнухов. (М. А. Шолохов. Тихий Дон. (1928–1940); ... под казавшимся ей непроницаемым слоем ила, застлавшим ее душу, уже пробивались тонкие, нежные молодые иглы травы, которые должны были укорениться и так застлать своими жизненными побегами задавившее ее горе, что его скоро будет не видно и не заметно. (Л. Н. Толстой. Война и мир (1867–1869).

Работата над себе си, духовният ръст редовно се описват с метафорите за изтръгване на плевелите, за избавяне от бурените: *Мне двадцать шесть годов, и лет пять я в душе моей всякий древний бурьян без успеха полел.* (М. Горький. Лето (1909).

В резултат на направеното изследване можем да смятаме, че метафорите с изходна сфера “царство на растенията” са един от основните начини за концептуализация на човешката душа. Това в голяма степен е обусловено от детайлната структурираност на изходната сфера, която принадлежи към кръга на най-важните човешки интереси.

Разбирайки какво представлява душата и какви са нейните основни свойства, човекът активно използва аналогията с растителния свят, при което основание за преноса стават важни свойства на растенията – тяхната жизнена сила, развитието им, необходимостта от грижа за тях.

В повечето случаи фитоморфните метафори се използват за репрезентация на емоционалния живот на човека, на неговото душевно състояние, както и за обозначаване на жизнените етапи, на духовното развитие на човека.

Специално следва да се отбележи, че фитоморфните метафори имат ярко изразен позитивен прагматичен потенциал, акцентират идеята за връзката на човека с природата, идеята за естественото и непрекъснато развитие.

ЛИТЕРАТУРА

Балашова 1999: Балашова, Л. В. *Роль метафоризации в становлении и развитии лексико-семантической системы (на материале русского языка XI–XIV вв.)*; дис. ... доктора. филол. наук. Саратов, 1999.

Богуславски 1994: Богуславский, В. М. *Человек в зеркале русского языка, культуры и литературы*. М.: Космополис, 1994.

Волоцка 1983: Волоцкая, З. М. *Лексика болгарских загадок (опыт составления семантического словаря загадок)* // Славянское и балканское языкознание. Проблемы лексикологии. М.: Наука, 1983, 187–204.

Кондратиева 2004: Кондратьева, О. Н. *Концепты внутреннего мира человека в русских летописях (на примере концептов «душа», «сердце», «ум»)*. Кемерово, 2004.

Кондратиева 2005: Кондратьева, О. Н. *Фитоморфные признаки в структуре концептов внутреннего мира человека (на материале текстов Древней Руси)* // Новая Россия: новые явления в языке и науке о языке. Екатеринбург: Изд-во Уральского гос. ун-та, 2005, 75-83.

Кропотухина 2011: Кропотухина, П. В. *Фитоморфная метафора в современном политическом дискурсе России и Великобритании*. автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Екатеринбург, 2011.

Национальный корпус: *Национальный корпус русского языка* // <http://www.ruscorgo.ru>

Рижкова 2003: Рыжкова, Е. В. *Флористическая метафора и концептуальная картина мира носителя английского языка* // http://edu.novgorod.ru/fulltext/588/ryzhkova01_31012003.doc

Словарь символов: *Словарь символов* // http://mirslovari.com/content_sim/roza-733.html

Толстая 1999: Толстая, С. М. *Душа* // *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*. М.: Международные отношения, 1999. Т. 2., 162–167.

Чудинов 2001: Чудинов, А. П. *Россия в метафорическом зеркале: Когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000)*. Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 2001.

Превод от руски език – Лиляна Цонева

Balashova 1999: Balashova, L. V. *Roly metaforizatsii v stanovlenii i razvitii leksiko-semanticheskoy sistem (na materiale russkogo yazka XI-XIV vv.): dis. ... doktora. filol. nauk. Saratov, 1999.*

Boguslavski 1994: Boguslavskiy, V. M. *Chelovek v zerkale russkogo yazka, kulytur i literatur*. M.: Kosmopolis, 1994.

Chudinov 2001: Chudinov, A. P. *Rossiya v metaforicheskom zerkale: Kognitivnoe issledovanie politicheskoy metafor (1991–2000)*. Ekaterinburg: Ural. gos. ped. un-t, 2001.

Kondratieva 2004: Kondratyeva, O. N. Kontsept vnutrennego mira cheloveka v russkikh letopisyah (na primere kontseptov «dusha», «serdtse», «um»). Kemerovo, 2004.

Kondratieva 2005: Kondratyeva, O. N. Fitomorfne priznaki v strukture kontseptov vnutrennego mira cheloveka (na materiale tekstov Drevney Rusi) // Novaya Rossiya: nove yavleniya v yazke i nauke o yazke. Ekaterinburg: Izd-vo Uralyskogo gos. un-ta, 2005, 75–83.

Kropotuhina 2011: Kropotuhina, P. V. Fitomorfnyaya metafora v sovremennom politicheskom diskurse Rossii i Velikobritanii: avtoref. diss. ... kand. filol. nauk. Ekaterinburg, 2011.

Natsionalnyy korpus: Natsionalnyy korpus russkogo yazka // <http://www.ruscorpora.ru>

Rizhkova 2003: Rzhkova, E. V. Floristicheskaya metafora i kontseptualnaya kartina mira nositelya angliyskogo yazka // http://edu.novgorod.ru/fulltext/588/ryzhkova01_31012003.doc

Slovary simvolov: Slovary simvolov // http://mirslovarei.com/content_sim/roza-733.html

Tolstaya 1999: Tolstaya, S. M. Dusha // Slavyanskije drevnosti. tningvisticheskiy slovary. M.: Mezhdunarodne otnosheniya, 1999. T. 2, 162–167.

Volotska 1983: Volotskaya, Z. M. Leksika bolgarskih zagadok (opt sostavleniya semanticheskogo slovarya zagadok) // Slavyanskoe i balkanskoe yazkoznanie. Problem leksikologii. M.: Nauka, 1983, 187–204.